

Notitie

Opdrachtgever: Fam. Dorsman
Auteur: S.D. Elzerman
Betreft: Huismus- en vleermuisonderzoek Boezemkade 9
te Puttershoek
Projectnummer: 2314
Datum: 21 oktober 2020
Status: Definitief

Bureau Stadsnatuur

bezoekadres:
Natuurhistorisch Museum Rotterdam
Westzeedijk 345
3015 AA Rotterdam
telefoon: 010 – 266 04 70
e-mail: info@bureaustadsnatuur.nl
www.bureaustadsnatuur.nl

Inleiding

Er zijn plannen om een bestaand woonkavel aan de Boezemkade 9 in Puttershoek (Figuur 1) op te delen in vier woonkavels. De bestaande woning blijft bestaan en vormt één woonkavel. Op de andere drie kavels wordt woningbouw planologisch mogelijk gemaakt. Voor deze bestemmingsplanwijziging in de gemeente Hoeksche Waard, provincie Zuid-Holland, is een quick scan van de Wet natuurbescherming uitgevoerd. Hieruit bleek een tuinhuisje geschikt te zijn als broedplek voor Huismus *Passer domesticus* en als verblijfplaats voor vleermuizen. Geadviseerd werd om vervolgonderzoek te doen naar de beschermde functies (Buijs 2020). Deze notitie doet verslag van het vervolgonderzoek naar het gebiedsgebruik door Huismussen en vleermuizen.

Figuur 1 De ligging van het plangebied in Puttershoek is aangegeven met een rood kader (kaart: ©OpenStreetMap-auteurs 2020).

Methodiek

Bij de quick scan kon het gebiedsgebruik door de beschermde Huismus en vleermuizen in het plangebied niet worden uitgesloten (Buijs 2020). Het tuinhuisje/schuurtje (Figuur 5) werd geschikt geacht voor Huismussen om in te broeden. De Huismus staat op de lijst met jaarrond beschermde vogelsoorten (Ministerie van LNV 2009). Nesten en vaste rustplaatsen van deze vogelsoort zijn gedurende het gehele jaar beschermd. Dit geldt voor de broedplek, maar ook gezamenlijke slaapplekken (BU12 2017). Wanneer de ruimtelijke ontwikkeling een dergelijke locatie aantast dan zijn beschermingsmaatregelen en/of een ontheffing op de Wet natuurbescherming (Wnb) vereist.

Bij de quick scan zijn geen bomen met geschikte verblijfplekken voor vleermuizen vastgesteld. De enige potentie voor een verblijfplaats was in het tuinhuisje/schuurtje. Hier werden onder de dakpannen oude keutels gevonden, die mogelijk toe te schrijven zijn aan vleermuizen. De toegang tot het schuurtje is beperkt tot enkele openingen tussen de dakpannen. Het schuurtje werd alleen geschikt geacht als zomer- of paarverblijfplaats (Buijs 2020). Bij de quick scan is geen onderscheid gemaakt naar vleermuissoorten. De beperkte omvang, het ontbreken van een spouwmuur en de beperkte toegang tot het schuurtje maakten het gebouw slechts voor een beperkt aantal vleermuissoorten geschikt. De onderzoeksopzet is hierop afgestemd.

Huismusonderzoek

Het onderzoek naar het gebiedsgebruik door Huismussen is uitgevoerd tijdens de broedtijd. Voor de Huismus ligt de onderzoeksperiode tussen 10 maart en 20 juni. Het onderzoek bestond uit twee veldbezoeken in mei 2020 (Tabel 1). Tijdens beide bezoeken is het gehele plangebied geïnventariseerd op aanwezigheid van Huismussen. Hierbij zijn de richtlijnen van het Kennisdocument gevolgd (BU12 2017). Alle individuen zijn digitaal ingetekend op een veldkaart (o.b.v. GPS-locatie). Van elke Huismus is, voor zover het mogelijk was, het geslacht, de leeftijd en het gedrag genoteerd. Alle territoriumindicerende waarnemingen zijn in broedcodes vastgelegd om te kunnen interpreteren volgens de landelijke richtlijnen voor broedvogelinventarisaties (Vergeer *et al.* 2016). Daarnaast is een algemeen beeld verkregen van het gebiedsgebruik waarbij beschermde vaste schuilplekken en gezamenlijke slaapplekken zijn genoteerd. Aanvullend is in de omgeving van het plangebied gekeken om vast te stellen in hoeverre Huismussen nabij het plangebied voorkomen.

De veldbezoeken zijn door één ecooloog met behulp van een verrekijker (Swarovski EL10x50) uitgevoerd.

Vleermuisonderzoek

Het vleermuisonderzoek was gericht op het vaststellen van het gebiedsgebruik door deze beschermde dieren. Op basis van de Wet natuurbescherming (art. 3.5) zijn niet alleen de dieren zelf, maar ook enkele gebiedsfuncties specifiek beschermd. Het gaat hierbij om verblijfplaatsen, essentiële foerageergebieden en vaste vliegroutes. Wanneer ruimtelijke ingrepen deze functies treffen is hiervoor een ontheffing vereist. Bij het onderzoek zijn de landelijke richtlijnen van het Vleermuisprotocol 2017 gehanteerd (Vleermuisvakberaad NGB & Zoogdiervereniging 2017). Het protocol maakt onderscheid naar de volgende functies en bijbehorende onderzoeksinspanning:

Zomerverblijfplaats

De jongen worden geboren en groeien op in kraamkolonies. Dit vindt plaats tijdens het voorjaar en de vroege zomer. Gedurende dezelfde periode verblijven vleermuizen zonder jongen in afzonderlijke zomerverblijven (Limpens *et al.* 1997).

Het onderzoek gericht op de functie als zomerverblijfplaats is uitgevoerd op basis van twee bezoeken in juni en juli 2020. Het plangebied is hiervoor eenmaal bezocht in de vroege ochtendschemering en eenmaal vanaf avondschemering met gunstige weersomstandigheden. Hierbij is met name gelet op zwermende en in-/uitvliegende vleermuizen.

Paarverblijfplaats

In het najaar is de paartijd van vleermuizen. Een paarverblijf kan zich op een andere locatie bevinden dan het zomerverblijf. Om vast te kunnen stellen of het tuinhuisje deze functionaliteit herbergt, is het plangebied tijdens twee veldbezoeken in augustus en september onderzocht.

Essentieel foerageergebied

Bij elk bezoek zijn alle waargenomen vleermuizen genoteerd en met GPS-locatie vastgelegd. Daarbij is (waar mogelijk) per individu genoteerd welk gedrag het dier vertoonde. Om een goed beeld te krijgen is de tuin lopend doorkruist. Aanvullend is elk bezoek ook een ronde door de omgeving gemaakt. Op deze manier is een algemeen beeld verkregen van het gebiedsgebruik. De waarnemingen zijn beoordeeld in relatie tot de omgeving van het plangebied. Middels een gebiedsanalyse is beoordeeld of het plangebied een essentiële functie heeft voor het foerageren.

Vaste vliegroutes

Lijnvormige landschapselementen, zoals bomenrijen en watergangen, kunnen vleermuizen gebruiken ter oriëntatie (Limpens *et al.* 1989). Als bepaalde vliegroutes structureel gebruikt worden als verbinding tussen verblijfplaats en foerageergebied dan kunnen ze een essentiële functie hebben. In dat geval is het begeleidende landschapselement wettelijk beschermd. Om te onderzoeken of binnen het plangebied vaste vliegroutes aanwezig zijn, is van alle passerende vleermuizen het tijdstip en de vliegrichting genoteerd.

Het onderzoek is door één ecoloog uitgevoerd, omdat alle potentiële toegangsplekken tot het gebouwtje (Figuur 5) vanaf één punt te overzien waren. De inventarisaties zijn lopend uitgevoerd met behulp van een batdetector (Pettersen D240x) en een zaklamp. Bij ieder bezoek zijn alle waargenomen vleermuizen vastgelegd met bijbehorende GPS-locatie. Waar mogelijk zijn gegevens over de soort en het gedrag genoteerd. De data en omstandigheden staan in onderstaande tabel weergegeven (Tabel 1).

Tabel 1. Datum, weersomstandigheden en tijdsperiode per veldbezoek aan het plangebied.

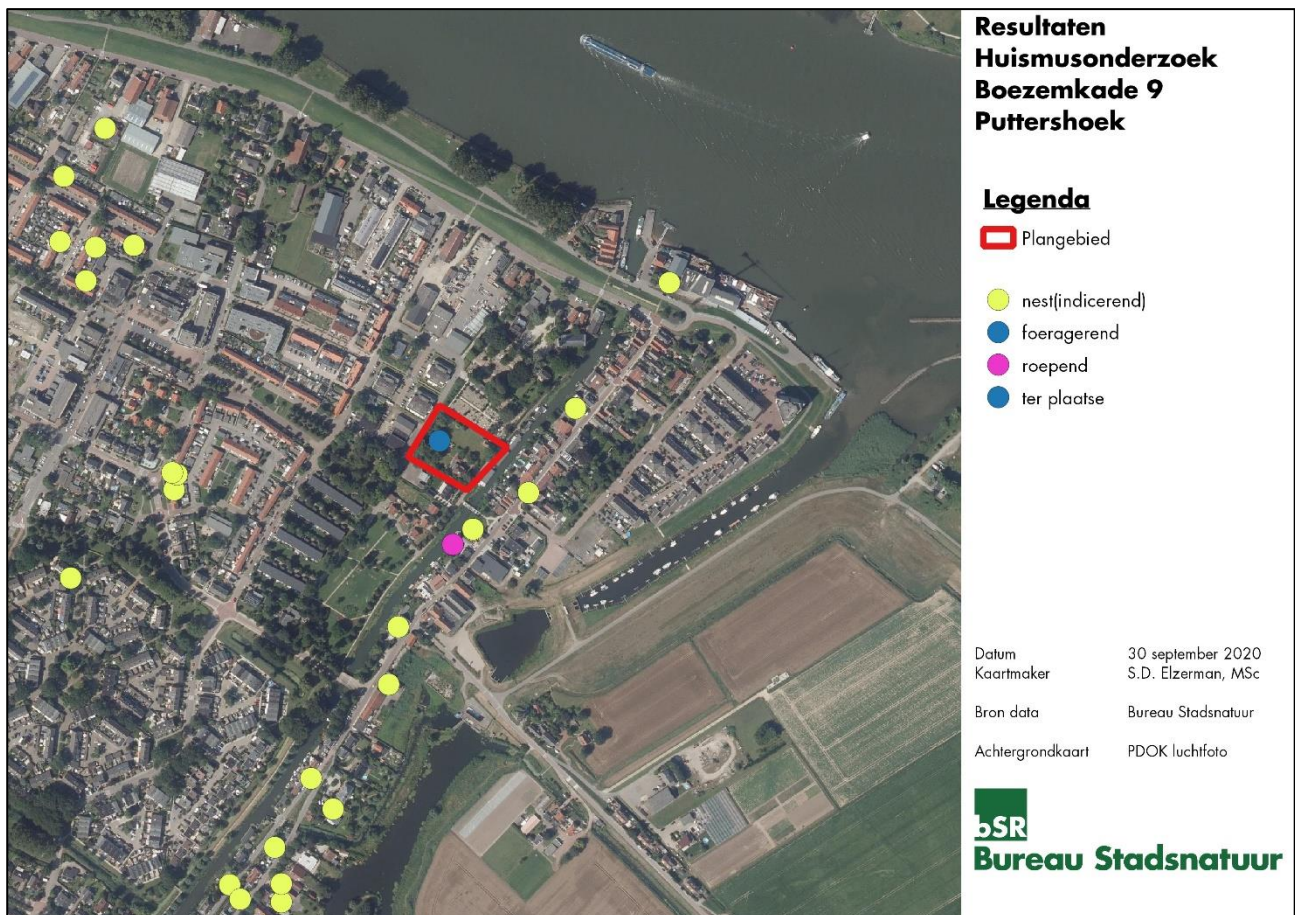
Datum	Bewolkings- graad	Temperatuur	Wind	Neerslag	Tijd	Zonsondergang/- opkomst	Doel
04-05-2020	8/8	10 °C	3 NO	Geen	09:00-10:30	06:03	Huismussen
15-05-2020	1/8	10 °C	2 NO	Geen	09:00-10:00	05:45	Huismussen
09-06-2020	5/8	12 °C	2-3 N	Geen	22:00-00:00	21:58	Vleermuizen
11-07-2020	0/8	10 °C	0-1 W	Geen	03:30-05:35	05:33	Vleermuizen
17-08-2020	5/8	17 °C	Windstil	Geen	22:00-00:00	20:59	Vleermuizen
14-09-2020	1/8	20 °C	Windstil	Geen	21:00-23:00	19:56	Vleermuizen

Resultaten

Huismussen

Tijdens het onderzoek is eenmaal een Huismus in het plangebied waargenomen. Dit betrof een mannetje dat vanaf de Schouteneinde naar de tuin kwam aanvliegen. Bij de woningen langs de Schouteneinde bevonden zich diverse nestlocaties. Het plangebied is omgeven door veel groen. Ten noorden van de Boezemkade 9 ligt het kerkhof en ten zuiden staan enkele vrijstaande woningen met een klein parkje. Hier waren geen Huismussen te vinden gedurende het onderzoek. Ten westen van het plangebied bevond de dichtstbijzijnde kolonie zich bij de Ring (Figuur 2).

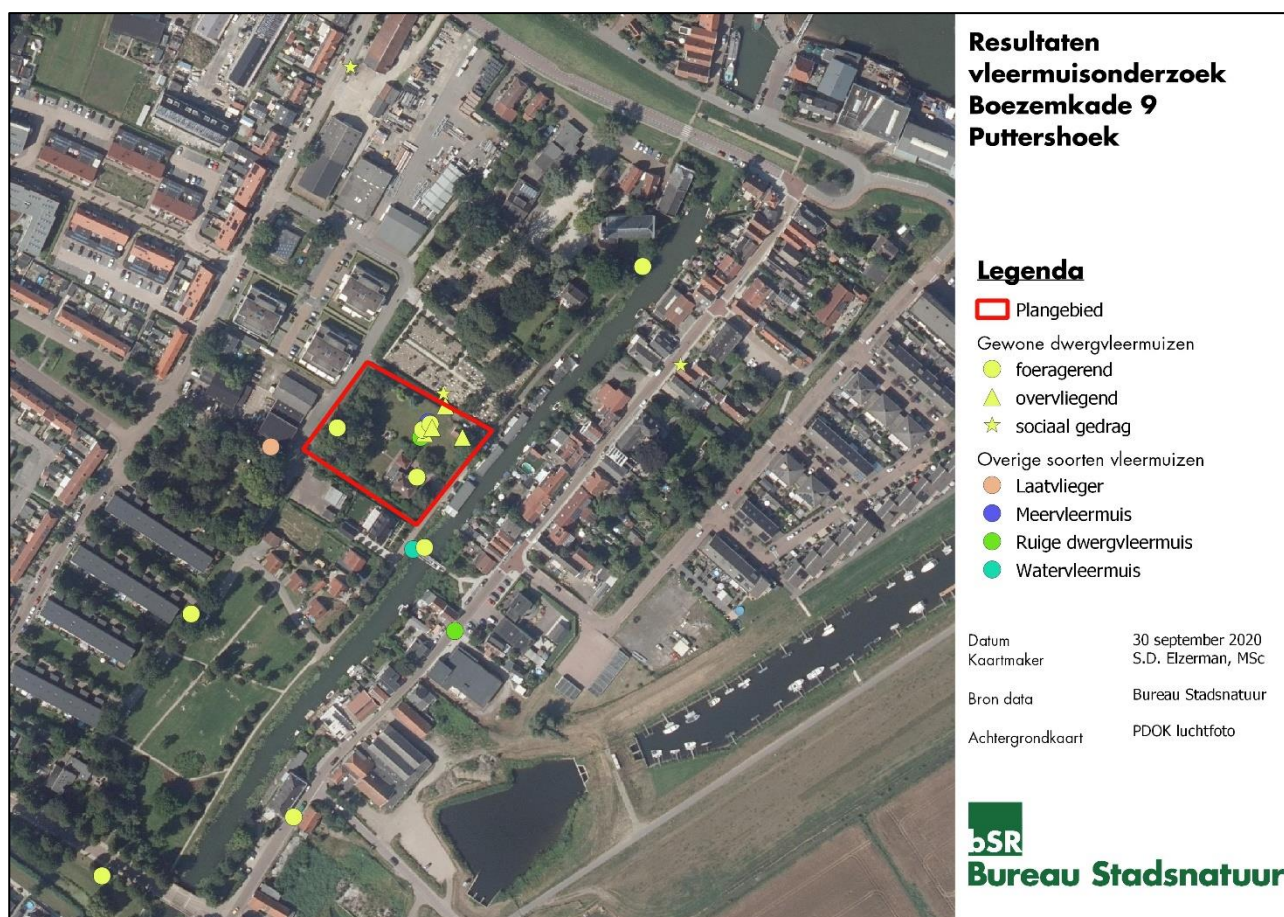
In het plangebied zijn geen beschermde functies voor de Huismus vastgesteld.

Figuur 2. De resultaten van het onderzoek naar Huismussen in het plangebied en omgeving. Elke stip staat voor een locatie met één of meer exemplaren.

Vleermuizen – algemene beeld

Tijdens elke onderzoeksrondte zijn vleermuizen in en rond het plangebied waargenomen (Figuur 3). Per bezoek maakten slechts enkele individuen gebruik van het plangebied. In totaal zijn vijf soorten vleermuizen waargenomen, waarvan twee soorten binding vertoonden met het plangebied. Dit waren Gewone dwergvleermuis *Pipistrellus pipistrellus* en Ruige dwergvleermuis *Pipistrellus nathusii*. Eenmaal is een passerende Meervleermuis *Myotis dasycneme* over de tuin waargenomen (17 augustus). Op diezelfde avond vloog een Watervleermuis *Myotis daubentonii* over het water van de Boezemkade in zuidelijke richting. Waarschijnlijk betroffen dit beiden migranten op weg naar een overwinteringslocatie. In de nazomer verlaten beide soorten de zomerverblijfplaatsen en vliegen dan naar de overwinteringsplekken (Broekhuizen *et al.* 2016). Een Laatvlieger *Eptesicus serotinus* vloog op 18 september over de Prins Bernhardlaan ten westen van het plangebied.

Figuur 3. Overzicht van de waarnemingen van vleermuizen in en rond het plangebied. De waarnemingen van Gewone dwergvleermuis zijn uitgesplitst naar gedrag, omdat het de meest voorkomende soort was.

Vleermuizen – verblijfplaatsen

In het voorjaar en de zomer worden kraamkolonies en zomerverblijven bezet. In de kraamkolonies worden de jongen grootgebracht en in de zomerverblijven zitten de vleermuizen zonder jongen (Limpens *et al.* 1997). Zodra de jonge vleermuizen zelf kunnen vliegen verlaten ze de kraamkolonie. Gedurende de zomer verspreiden ze zich in de omgeving over meerdere kleine verblijfplaatsen. Deze blijven bezet tot in het najaar. Vanaf de nazomer gaan de mannetjes baltsen om vrouwtjes te lokken. Dan worden de paarverblijfplaatsen betrokken (Limpens *et al.* 1997). Het baltsgedrag verschilt per soort. Een mannetje Gewone dwergvleermuis vliegt in de paartijd normaal gesproken baltsend rond zijn paarverblijf. Het is daarom lastig vast te stellen waar de exacte locatie van de verblijfplaats is (Sachteleben & von Helversen 2006). De meeste Ruige dwergvleermuizen roepen daarentegen vanuit het paarverblijf om vrouwtjes te lokken (Furmankiewicz 2005). Naarmate de herfst vordert verplaatsen ze zich meer naar de plek waar de winter doorgebracht gaat worden. Dit kan in de nabije omgeving zijn of op een hele andere locatie. De Ruige dwergvleermuis komt bijvoorbeeld vanuit Oost-Europa om in Nederland te overwinteren (Dietz *et al.* 2009). Deze soort kent dus een najaars- en voorjaarsmigratie zoals ook bekend is bij trekvogels.

Buiten een incidentele vleermuis, die met een jachtlucht langs het schuurtje vloog, zijn geen vleermuizen waargenomen die binding vertoonden met het tuinhuisje/schuurtje. Er is geen gedrag vastgesteld dat wees op een verblijfplaats in het plangebied. Ook bij de woning, die behouden blijft, is geen aanwijzing gevonden voor een verblijfplaats. Vleermuizen die het schuurtje of de woning in- of uitvlogen zijn niet waargenomen. Zwermgedrag rond de ingang van een verblijfplaats is evenmin vastgesteld. Alleen op 14 september is een baltsvlucht van een Gewone dwergvleermuis door het plangebied waargenomen. De vleermuis vloog driemaal baltsend van en naar de begraafplaats. Het paarverblijf van dit dier bevond zich waarschijnlijk bij de kerk of

één van de naastgelegen woningen, want hier vloog de vleermuis langere tijd baltsend rond. Andere baltsterritoria van Gewone dwergvleermuizen zijn vastgesteld bij de Schouteneinde en in het noordelijke deel van de Wilhelminastraat (Figuur 3).

Bij de quick scan is vastgesteld dat de bomen in het plangebied geen mogelijkheden voor verblijfplaatsen hadden, zoals holtes of scheuren (Buijs 2020). Tijdens het vleermuisonderzoek zijn hier ook geen aanwijzingen voor verblijfplaatsen verkregen.

Essentieel foerageergebied

Het plangebied oogt aantrekkelijk voor vleermuizen om te foerageren. Het is een ruime tuin dat grotendeels groen is ingericht (Figuur 6) en 's avonds is er nauwelijks verlichting. De houtwal langs de westrand van de tuin biedt dekking tegen weersinvloeden. Toch maakte slechts een beperkt aantal vleermuizen per inventarisatieronde gebruik van de tuin om te jagen op insecten. In wisselende aantallen werd door 1-3 vleermuizen per bezoek voor kortere of langere tijd gefoerageerd in de tuin (Figuur 3). In juni en augustus werden de grootste aantallen vastgesteld die gelijktijdig aanwezig waren. In juni betroffen het drie Gewone dwergvleermuizen; in augustus foerageerden twee Gewone dwergvleermuizen langdurig in het plangebied die korte tijd werden vergezeld van een Ruige dwergvleermuis. Bij de bezoeken in juli en september was het erg rustig met nauwelijks foerageeractiviteit in het plangebied.

Het plangebied maakt onderdeel uit van een groter groengebied met weinig verlichting (Figuur 1).

Vleermuizen gebruiken dit gehele gebied om te jagen op insecten. Hierdoor zijn ze gedurende de nacht niet gebonden aan het plangebied en vormt het 'slechts' een deel van de foerageerplekken. Het plangebied vormt dan ook geen essentieel foerageergebied.

Vaste vliegroute

Begin juni vlogen kort na zonsondergang vier Gewone dwergvleermuizen achter elkaar vanuit noordoostelijke richting over het plangebied naar het zuidwesten. Het leek op de leegloop van een verblijfplaats, maar dit kon later niet bevestigd worden. Bij andere bezoeken werd een vergelijkbaar vliegpatroon niet meer waargenomen. De overige passerende vleermuizen vlogen in verschillende richtingen over het plangebied. Er zaten geen vaste patronen in, waardoor een vaste vliegroute in het plangebied kan worden uitgesloten.

Overige beschermde soorten

Buiten de vleermuizen is nog een beschermd zoogdier waargenomen. In juni en september zijn Egels *Erinaceus europaeus* in de tuin waargenomen. In de avond van 9 juni foerageerde een paartje Egels op het gazon. Op 14 september waren het twee jonge Egels die hier aan het rondscharrelen waren (Figuur 4). Het is zeer waarschijnlijk dat het een lokaal gezin betrof, want de tuin biedt veel mogelijkheden voor een verblijfplaats.

De Egel valt onder de 'nationaal/overige beschermde soorten' van art. 3.10 uit de Wet natuurbescherming. In Zuid-Holland geldt echter een vrijstelling voor deze soort (Provinciale Staten van Zuid-Holland 2016). Dit betekent dat de Egel is vrijgesteld van een ontheffing, mits de ruimtelijke ontwikkeling geen wezenlijk effect heeft op de instandhouding van de soort. Daar is in dit geval geen sprake van. Het opdelen van het plangebied in vier woonkavels zorgt voor een verdichting met bebouwing, omdat het de bouw van drie extra woningen mogelijk maakt. De bestemmingsplanwijziging voorziet alleen in de bouw van vrijstaande woningen omgeven door een groene tuin. Bovendien blijft de huidige houtwal langs de westrand van het plangebied behouden, die veel dekking biedt voor de Egels. Afhankelijk van de toekomstige inrichting gaat het plangebied in kwaliteit achteruit voor de Egels. Dit heeft echter effect op een beperkt aantal dieren en in de directe omgeving is alternatief leefgebied beschikbaar. Een wezenlijk effect op de instandhouding van de soort in Zuid-Holland kan worden uitgesloten. De zorgplicht dient wel in acht genomen te worden bij de ruimtelijke ontwikkeling.

Figuur 4. Eén van de twee jonge Egels die op 14 september in de tuin rondliepen.

Te verwachten effecten van de ruimtelijke ontwikkeling op de beschermde (functies voor) soorten

De aanleiding voor dit ecologisch onderzoek vormde planologische aanpassing om het huidige woonkavel te splitsen naar vier woonkavels. Dit moet de bouw van drie nieuwe woningen mogelijk maken. De huidige woning aan de Boezemkade 9 blijft behouden. Verder blijft de houtwal langs de westrand van het plangebied ook (grotendeels) behouden (Figuur 6). Hier worden mogelijk enkele bomen gekapt, maar de structuur als houtwal blijft bestaan. Ten tijde van dit ecologisch onderzoek waren de details over de te bouwen woningen en inrichting van de tuinen niet bekend.

De ruimtelijke ontwikkeling heeft geen effect op beschermde functies voor de Huismus. Het plangebied wordt nauwelijks gebruikt door de soort. Wanneer bij de nieuwe woningen nestvoorzieningen worden getroffen dan kan het plangebied zelfs aantrekkelijker worden voor de soort.

In het plangebied zijn ook geen beschermde functies voor vleermuizen vastgesteld. De ruimtelijke ontwikkeling heeft wel effect op het gebiedsgebruik door deze dieren. Door het toevoegen van woningen aan het plangebied neemt de beschikbaarheid aan potentiële verblijfplekken toe, mits deze in de gebouwen gecreëerd worden. Het areaal aan foerageergebied neemt iets af door de toevoeging van bebouwing, verharding en (mogelijk) verlichting. De tuinen kunnen in de nieuwe situatie gebruikt worden om te foerageren. Bovendien blijft de houtwal behouden, waarmee een belangrijk landschapselement voor de vleermuizen in stand blijft. De geplande woningbouw doorkruist geen vliegroutes.

Figuur 5. Dit tuinhuisje/schuurtje vormde het belangrijkste onderwerp van het ecologisch onderzoek.

Figuur 6. Overzicht in westelijke richting van een deel van de tuin met achterin een deel van de houtwal.

Conclusies en aanbevelingen

Er wordt een bestemmingsplanwijziging voorbereid voor het opdelen van een woonkavel in de gemeente Hoeksche Waard, provincie Zuid-Holland. Het voornemen is om het plangebied aan de Boezemkade 9 in Puttershoek (Figuur 1) te splitsen in vier woonkavels. De bestaande woning op één kavel blijft behouden en het wordt planologisch mogelijk om op elk van de andere drie kavels een vrijstaande woning te realiseren. Dit gaat ten koste van een oud schuurtje/tuinhuisje (Figuur 5) en een deel van de huidige beplanting (Figuur 6). De houtwal langs de westrand van het plangebied wordt gespaard.

Ter voorbereiding op deze planologische wijziging is een quick scan Wet natuurbescherming uitgevoerd (Buijs 2020). Hieruit bleek het oude tuinhuisje/schuurtje geschikt te zijn voor Huismus en vleermuizen. Deze notitie doet verslag van het vervolgonderzoek naar deze beschermde soorten. Het gebiedsgebruik door de Huismus onderzocht volgens de richtlijnen uit het Kennisdocument (BIJ12 2017). Het vleermuisonderzoek is conform het landelijke Vleermuisprotocol uitgevoerd (Vleermuisvakberaad NGB & Zoogdiervereniging 2017).

Bevindingen ecologisch onderzoek

Gedurende de broedtijd van de Huismus is de soort slechts eenmaal in het plangebied waargenomen. Het betrof een mannetje dat vanaf de broedkolonie aan de Schouteneinde in het plangebied kwam foerageren (Figuur 2). Er zijn geen jaarrond beschermde nesten of gezamenlijke slaapplekken vastgesteld in het plangebied.

Bij het vleermuisonderzoek zijn tijdens alle inventarisatierondes vleermuizen in en rond het plangebied waargenomen (Figuur 3). Het betroffen voornamelijk kleine aantallen Gewone dwergvleermuizen en een enkele Ruige dwergvleermuis. Naast de dieren zijn ook gebiedsfuncties, die essentieel zijn voor het leefgebied van vleermuizen, strikt beschermd door de Wet natuurbescherming. Het onderzoek was daarom gericht op het vaststellen of uitsluiten van de aanwezigheid van de beschermde functies als verblijfplaats, vaste vliegroute en essentieel foerageergebied.

Het schuurtje/tuinhuisje werd niet gebruikt als verblijfplaats. Er is geen enkele vleermuis waargenomen met binding tot het schuurtje. Ook bij de woning is geen gedrag vastgesteld dat wijst op een verblijfplaats in het gebouw. De bomen werden bij de quick scan ongeschikt geacht voor een verblijfplaats (Buijs 2020). Dit beeld werd bevestigd met de waarnemingen tijdens het vleermuisonderzoek.

Het plangebied werd in beperkte mate gebruikt om te foerageren. Per bezoek betrof het maximum aantal vleermuizen dat gelijktijdig aanwezig was 1-3 exemplaren. De tuin vormt een onderdeel van een groot groengebied dat zich uitstrekt van de Arent van Lierstraat in het noorden tot aan de Nassaulaan in het zuiden

(Figuur 1). Via het water van de Boezemkade en plantsoenen is het verbonden met openbaar groen in bebouwde kom. Het plangebied heeft geen essentiële functie als foerageergebied. Het negatieve effect kan verder beperkt worden indien de toekomstige tuinen met veel beplanting en weinig verharding ingericht worden.

Bij het onderzoek zijn geen vaste vliegroutes vastgesteld. De passerende vleermuizen vlogen in verschillende richtingen door of langs het plangebied.

Bij het onderzoek zijn ook Egels waargenomen. In het voorjaar een paartje en in het najaar twee jongen (Figuur 4). Het is goed mogelijk dat de voortplantingsplek zich in de tuin bevond. De Egel is beschermd op basis van art. 3.10 uit de Wet natuurbescherming, maar is in Zuid-Holland opgenomen op de vrijstellingslijst (Provinciale Staten van Zuid-Holland 2016). Bij de werkzaamheden dient de zorgplicht ten aanzien van deze dieren in acht genomen te worden.

Conclusie

In het plangebied zijn geen beschermde functies voor Huismus of vleermuizen vastgesteld. Voor de planologische wijziging en ruimtelijke ontwikkeling is geen ontheffing van de Wet natuurbescherming nodig. Bij het bebouwen van het terrein dient men wel rekening te houden met het broedseizoen van vogels en de zorgplicht.

Zorgplicht en broedseizoen

Voor alle in het wild levende planten en dieren geldt in algemene zin de Zorgplicht (art. 1.11). Het is een algemeen geldende fatsoenseis die erop neerkomt dat redelijkerwijs vermijdbare schade aan en verstoring van planten en dieren moet worden voorkomen. In het bijzonder moet rekening gehouden worden met de Egel, omdat deze soort bij het onderzoek is vastgesteld in het plangebied. Mochten bij de werkzaamheden dieren worden aangetroffen dan moeten deze zelf het werkterrein kunnen verlaten of verplaatst worden naar een geschikte plek in de omgeving (buiten de invloedssfeer van de werkzaamheden). Met deze werkwijze kunnen negatieve effecten voorkomen worden.

Het verwijderen van de beplanting dient buiten het broedseizoen uitgevoerd te worden. Alle (bewoonde) nesten en broedende (in het wild levende) vogels zijn beschermd (art. 3.1 uit Wnb). Het zwaartepunt van de broedperiode strekt zich uit van maart tot en met juli, maar ook buiten deze periode kunnen vogels broeden. Een Houtduif *Columba palumbus* kan bijvoorbeeld nog in september starten met nestelen (Sovon Vogelonderzoek Nederland 2020). Het wordt dan ook aangeraden om de bomen en struiken voorafgaand aan het verwijderen te controleren op aanwezigheid van nesten. Let hierbij ook op rustende Egels onder de struiken, takkenril en tussen bladval.

Natuurinclusief bouwen

De ruimtelijke ontwikkeling biedt de mogelijkheden om het plangebied aantrekkelijk te houden voor de biodiversiteit (Vink, Vollaard & de Zwarte 2017). Door in de ontwerpfase al te kijken naar mogelijkheden voor het creëren van nest- en verblijfplaatsen kan een nieuwe functie voor Huismussen en vleermuizen worden toegevoegd. Gedacht kan worden aan het integreren van verblijfsruimte voor vleermuizen of nestkasten voor Huismussen in de buitengevels van de nieuwbouw. Daarnaast is het waardevol om de inrichting van de tuinen net zo groen te houden als in de huidige situatie. De aanwezigheid van planten en dieren in de woonomgeving vergroten het woongenot (Cox *et al.* 2017). Dergelijke maatregelen zijn geen wettelijke verplichting, maar dragen bij aan een vergroting van de biodiversiteit en kunnen bijdragen aan doelstellingen ten aanzien van klimaatadaptatie en wateropvang. Aangeraden wordt om de toekomstige bewoners van het plangebied te informeren over de mogelijkheden voor natuurinclusief bouwen op het moment dat zij de inrichting van hun kavels gaan ontwerpen.

Literatuur

- BIJ12. 2017. Kennisdocument Huismus *Passer domesticus*. Versie 1.0, juli 2017. BIJ12, Utrecht
- Broekhuizen, S., K. Spoelstra, J.B.M. Thissen, K.J. Canters & J.C. Buys. 2016. Atlas van de Nederlandse Zoogdieren. Naturalis, Leiden.
- Buijs, R.J. 2020. Memo Ecologische quickscan Wet natuurbescherming Boezemkade 9 te Puttershoek. Memonr. 191309-001. Buijs Eco Consult B.V., Hoogerheide.
- Cox, D.T.C., Shanahan, D.F., Hudson, H.L., Plummer, K.E., Siriwardena, G.M., Fuller, R.A., Anderson, K., Hancock, S. en K.J. Gaston. 2017. Doses of Neighborhood Nature: The Benefits for Mental Health of Living with Nature. *BioScience*. 67(2): pp. 147-155.
- Dietz, C., Von Helversen, O. & D. Nill. 2007. Vleermuizen Alle soorten van Europa en Noordwest-Afrika (vertaald door P.H.C. Lina). De Fontein/Tirion Uitgevers B.V., Utrecht (Handbuch der Fledermäuse Europas und Nordwestafrikas. Franckh-Kosmos Verlags GmbH & Co. KG, Stuttgart).
- Limpens, H., Helmer, W. van Winden, A. & K. Mostert. 1989. Vleermuizen (Chiroptera) en lintvormige Landschapselementen. *Lutra*. 32(1): pp. 1-17.
- Limpens, H., Mostert, K. & W. Bongers (red). 1997. Atlas van de Nederlandse vleermuizen. KNNV Uitgeverij, Zeist.
- Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. 2009. Aangepaste lijst jaarrond beschermde vogelnesten ontheffing Flora- en faunawet ruimtelijke ingreep (Dienst Regelingen, brief 26 augustus 2009, kenmerk ffw2009.corr.046) te downloaden van de website van het Ministerie van EL&I.
- Provinciale Staten van Zuid-Holland. 2016. Besluit van Provinciale Staten van Zuid-Holland van 9 November 2016, tot de vaststelling van de Verordening uitvoering Wet natuurbescherming Zuid-Holland, met nummer 6949. Provinciaal Blad nr. 6788, 20 december 2016. Provincie Zuid-Holland, Den Haag.
- Sachteleben, J. & O. von Helversen. 2006. Songflight behaviour and mating system of pipistrelle bat (*Pipistrellus pipistrellus*) in an urban habitat. *Acta Chiropterologica* 8(2): pp. 391-401.
- Sovon Vogelonderzoek Nederland. 2020. Vogelinfo – Houtduif. Verkregen via <https://www.sovon.nl/nl/soort/6700>, geraadpleegd op 29 september 2020. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Vergeer, J.W., van Dijk, A.J., Boele, A., van Bruggen, J. & F. Hustings. 2016. Handleiding Sovon broedvogelonderzoek: Broedvogel Monitoring Project en Kolonievogels. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Vink, J., Vollaard, J. & N. de Zwarte. 2017. Stadsnatuur maken/Making Urban Nature. Nai010 uitgevers, Rotterdam.
- Vleermuisvakberaad Netwerk Groene Bureaus & Zoogdierverseniging. 2017. Vleermuisprotocol 2017. Versie maart 2017. Netwerk Groene Bureaus/Zoogdierverseniging, Odijk/Nijmegen.

Bijlage – Wettelijk kader

1. Inleiding

De Wet Natuurbescherming is per 1 januari 2017 van kracht en vervangt de Flora- en faunawet, de Boswet en de Natuurbeschermingswet 1998. De informatie hieronder vat de belangrijkste feiten samen met betrekking tot de bescherming van soorten via de Wet natuurbescherming, en is gericht op personen en instanties die te maken krijgen met de wet in het kader van ruimtelijke ontwikkeling, beheer en onderhoud. Uitvoering van de wet valt onder de verantwoordelijkheid van de provincies, met uitzondering van grote infrastructurele projecten aan onder meer waterwegen; daarbij blijft de Rijksoverheid het bevoegd gezag. De inhoud van deze samenvatting betreft in eerste instantie de algemeen geldende verbodsbepalingen in de Wet natuurbescherming en in tweede instantie de Zuid-Hollandse context waarin deze verbodsbepalingen moeten worden toegepast. De aanvullende regelgeving rond bescherming van soorten in Natura 2000-gebieden wordt hier slechts kort besproken.

2. Doel van de Wet natuurbescherming

De Wet natuurbescherming beschermt de van nature in Nederland in het wild voorkomende planten en dieren en natuurgebieden.

3. Beschermingsregimes soorten

In de Wet natuurbescherming zijn drie categorieën soorten onderscheiden met een eigen beschermingsregime en daaraan gekoppelde verbodsbepalingen: vogels, habitatrichtlijnsoorten en overige soorten. Een soort kan niet onder meer dan één van deze regimes vallen. Vogels vallen per definitie onder het regime van de Vogelrichtlijn. De Vogelrichtlijn en Habitatrichtlijn betreffen Europese beschermingsregimes waar met de verbodsbepalingen artikel 3.1 en 3.5 in de Wet natuurbescherming in Nederland invulling aan wordt gegeven. Het regime 'andere soorten', artikel 3.10, heeft betrekking op soorten die alleen vallen onder een nationaal beschermingsregime; deze soorten zijn niet vermeld in de Europese richtlijnen. De drie beschermingsregimes met hun verbodsbepalingen zijn hieronder weergegeven.

Beschermingsregime soorten Vogelrichtlijn

Artikel 3.1

1. Het is verboden opzettelijk van nature in Nederland in het wild levende vogels van soorten als bedoeld in artikel 1 van de Vogelrichtlijn te doden of te vangen.
2. Het is verboden opzettelijk nesten, rustplaatsen en eieren van vogels als bedoeld in het eerste lid te vernielen of te beschadigen, of nesten van vogels weg te nemen.
3. Het is verboden eieren van vogels als bedoeld in het eerste lid te rapen en deze onder zich te hebben.
4. Het is verboden vogels als bedoeld in het eerste lid opzettelijk te storen.
5. Het verbod, bedoeld in het vierde lid, is niet van toepassing indien de storing niet van wezenlijke invloed is op de staat van instandhouding van de desbetreffende vogelsoort.

Beschermingsregime soorten Habitatrichtlijn

Artikel 3.5

1. Het is verboden in het wild levende dieren van soorten, genoemd in bijlage IV, onderdeel a, bij de Habitatrichtlijn, bijlage II bij het Verdrag van Bern of bijlage I bij het Verdrag van Bonn, in hun natuurlijk verspreidingsgebied opzettelijk te doden of te vangen.
2. Het is verboden dieren als bedoeld in het eerste lid opzettelijk te verstoren.
3. Het is verboden eieren van dieren als bedoeld in het eerste lid in de natuur opzettelijk te vernielen of te rapen.
4. Het is verboden de voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld in het eerste lid te beschadigen of te vernielen.
5. Het is verboden planten van soorten, genoemd in bijlage IV, onderdeel B, bij de Habitatrichtlijn of bijlage I bij het Verdrag van Bern, in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken en te verzamelen, af te snijden, te onwortelen of te vernielen.

Beschermingsregime andere soorten

Artikel 3.10

1. Onverminderd artikel 3.5, eerste, vierde en vijfde lid, is het verboden:
 - a. in het wild levende zoogdieren, amfibieën, reptielen, vissen, dagvlinders, libellen en kevers van de soorten, genoemd in de bijlage, onderdeel A, bij deze wet, opzettelijk te doden of te vangen;
 - b. de vaste voortplantingsplaatsen of rustplaatsen van dieren als bedoeld in onderdeel a opzettelijk te beschadigen of te vernielen, of
 - c. vaatplanten van de soorten, genoemd in de bijlage, onderdeel B, bij deze wet, in hun natuurlijke verspreidingsgebied opzettelijk te plukken en te verzamelen, af te snijden, te onwortelen of te vernielen.
2. Artikel 3.8 (bepalingen dat ontheffing of vrijstelling kan worden verleend, hier niet uitgebreid besproken), met uitzondering van het derde en vierde lid, is van overeenkomstige toepassing op de verboden, bedoeld in het eerste lid, met dien verstande dat, in aanvulling op de redenen, genoemd in het vijfde lid, onderdeel B, de noodzaak voor de ontheffing of vrijstelling ook verband kan houden met handelingen:
 - a. in het kader van de ruimtelijke inrichting of ontwikkeling van gebieden, daaronder begrepen het daarop volgende gebruik van het ingerichte of ontwikkelde gebied;
 - b. ter voorkoming van schade of overlast, met inbegrip van schade aan sportvelden, schietterreinen, industrieterreinen, kazernes, of begraafplaatsen;
 - c. ter beperking van de omvang van de populatie van dieren, in verband met door deze dieren ter plaatse en in het omringende gebied veelvuldig veroorzaakte schade of in verband met de maximale draagkracht van het gebied waarin de dieren zich bevinden;
 - d. ter voorkoming of bestrijding van onnodig lijden van zieke of gebrekkige dieren;
 - e. in het kader van bestendig beheer of onderhoud in de landbouw of bosbouw;
 - f. in het kader van bestendig beheer of onderhoud aan vaarwegen, watergangen, waterkeringen, waterstaatswerken, oevers, vliegvelden, wegen, spoorwegen of bermen, of in het kader van natuurbeheer;
 - g. in het kader van bestendig beheer of onderhoud van de landschappelijke kwaliteiten van een bepaald gebied, of
 - h. in het algemeen belang.
3. De verboden, bedoeld in het eerste lid, onderdelen a, en b, zijn niet van toepassing op de Bosmuis, de Huisspitsmuis en de Veldmuis voor zover deze dieren zich in of op gebouwen of daarbij behorende erven of roerende zaken bevinden.

4. Verordening uitvoering Wet natuurbescherming Zuid-Holland

De provinciale verordening bevat onder andere regels voor faunabeheereenheden en diverse vrijstellingen voor het bestrijden van schade en het uitvoeren van werkzaamheden. Ook is in de verordening opgenomen voor welke soorten een vrijstelling geldt van de verbodsbepalingen in artikel 3.10 van de Wet natuurbescherming (zie de soortenlijst verderop onder 'Beschermde andere soorten in Zuid-Holland (artikel 3.10)'). Voor de verordening, zie: <http://bit.ly/2n5cKWP>

5. Beleidsregel uitvoering Wet natuurbescherming Zuid-Holland

In de provinciale beleidsregel staan onderwerpen als het verlenen van tegemoetkomingen in de faunaschade en de vergunningverlening voor Natura 2000-gebieden in het kader van de Programmatische Aanpak Stikstof. Voor de beleidsregel, zie: <http://bit.ly/2ml3pMk>

6. Vogelsoorten met een (potentieel) ongunstige staat van instandhouding in Zuid-Holland (artikel 3.1)

Naar aanleiding van artikel 3.1 lid 5 heeft Bureau Stadsnatuur een lijst opgesteld van vogelsoorten waarbij verstoring van wezenlijke invloed kan zijn op de staat van instandhouding in Zuid-Holland. Het betreft soorten die als broedvogel in de provincie voorkomen en waarvoor onder de Flora- en faunawet reeds een jaarronde bescherming van nestlocaties en vaste rustplaatsen gold (de onder de Flora- en faunawet als 'categorie 1 t/m

4' gekwalificeerde soorten), aangevuld met soorten die op basis van actuele gegevens van Sovon een ongunstige staat van instandhouding kennen (de voorheen als 'categorie 5' gekwalificeerde soorten met een negatieve populatietrend en/of een kleine, kwetsbare populatie) en waarvoor derhalve gemitigeerd of gecompenseerd zou moeten worden in geval van conflicterende ruimtelijke ontwikkeling en beheer.

Deze lijst is niet uitputtend en kan naar aanleiding van ontwikkelingen in de toekomst worden gewijzigd op basis van ecologisch zwaarwegende omstandigheden, zoals veranderingen in populatie-omvang of areaal van een soort. Het effect van de ingreep op de instandhouding van de soort is uiteindelijk leidend in de afweging of sprake is van een beschermde (en daarmee ontheffingsplichtige) situatie. Het gaat om de volgende 85 soorten:

Appelvink	Groene specht	Krooneend	Roerdomp	Tureluur
Baardmannetje	Grote gele kwikstaart	Kwak	Roek	Veldleeuwerik
Blauwe reiger	Grote karekiet	Kwartelkoning	Scholekster	Velduil
Boerenzwaluw	Grote mantelmeeuw	Kleine zilvereiger	Slechtvalk	Visdief
Bontbekplevier	Grutto	Lepelaar	Slobeend	Waterral
Boomvalk	Havik	Matkop	Snor	Watersnip
Bosuil	Huisbus	Middelste zaagbek	Sperwer	Wielewaal
Bruine kiekendief	Huiszwaluw	Noordse stern	Spotvogel	Wilde eend
Buizerd	Grote zilvereiger	Nachtegaal	Spreeuw	Wintertaling
Dwergstern	Ijsvogel	Oeverzwaluw	Sprinkhaanzanger	Woudaap
Eider	Kerkuil	Ooievaar	Steenuil	Wulp
Gele Kwikstaart	Kievit	Patrijs	Steltkluit	Zomertaling
Gierzwaluw	Kleine bonte specht	Porseleinhoen	Stormmeeuw	Zomertortel
Goudvink	Kleine plevier	Purperreiger	Strandplevier	Zilvermeeuw
Graspieper	Kluut	Raaf	Tafeleend	Zwarte roodstaart
Grauwe Klauwier	Kneu	Ransuil	Tapuit	Zwarte stern
Grauwe vliegenvanger	Koekoek	Ringmus	Torenvalk	Zwartkopmeeuw

7. Beschermde habitatrichtlijnsoorten in Zuid-Holland (artikel 3.5)

Soorten uitsluitend vermeld in Bijlage II – Beschermingsregime artikel 3.5 alleen van toepassing in Natura 2000-gebieden.

De volgende 2 soorten zijn sinds 1990 vastgesteld in de provincie Zuid-Holland en vallen uitsluitend in voor deze soorten aangewezen Natura 2000-gebieden onder het beschermingsregime artikel 3.5:

Nauwe korfslak	Zeggekorfslak
----------------	---------------

Soorten vermeld in Bijlage IV – Beschermingsregime artikel 3.5 van toepassing.

De volgende 39 soorten zijn sinds 1990 vastgesteld in de provincie Zuid-Holland en vallen onder het beschermingsregime artikel 3.5:

Groenknolorchis	Boomkikker	Otter	Meervleermuis	Dwergvinvis
Platte schijfthoren	Heikikker	Bosvleermuis	Rosse vleermuis	Gewone dolfijn
Bataafse stroommossel	Kamsalamander	Franjestaart	Ruige dwergvleermuis	Gewone vinvis
Gevlekte witsnuitlibel	Poelkikker	Gewone baardvleermuis	Tweekleurige vleermuis	Griend
Groene glazenmaker	Rugstreeppad	Gewone dwergvleermuis	Vale vleermuis	Potvis
Rivierrombout	Zandhagedis	Gewone grootoorvleermuis	Watervleermuis	Tuimelaar
Houting	Bever	Kleine dwergvleermuis	Bruinvis	Witsnuitdolfijn
Steur	Noordse woelmuis	Laatvlieger	Bultrug	

8. Beschermde andere soorten in Zuid-Holland (artikel 3.10)

De volgende 35 soorten zijn sinds 1990 vastgesteld in de provincie Zuid-Holland en vallen onder het beschermingsregime artikel 3.10 (NB: betreft uitsluitend als 'wild' gekwalificeerde plantensoorten; bron: *verspreidingsatlas.nl*):

Blaasvaren	Grote leeuwenklauw	Stofzaad	Grote modderkruiper	Grijze zeehond
Bokkenorchis	Karhuizer anjer	Schubvaren	Kwabaal	Steenmarter
Brave hendrik	Kleine wolfsmelk	Smalle raai	Ringslang	Waterspitsmuis

Brede wolfsmelk	Knolspirea	Stijve wolfsmelk	Boommarter
Bruinrode wespenorchis	Moerasgamander	Tengere veldmuur	Damhert
Dreps	Naakte lathyrus	Wolfskers	Das
Echte gamander	Rozenkransje	Aardbeivlinder	Eekhoorn
Glad biggenkruid	Ruw pazelzaad	Grote vos	Gewone zeehond

Soorten waarvoor in Zuid-Holland een vrijstelling geldt van beschermingsregime artikel 3.10

In Zuid-Holland is een vrijstelling van de verbodsbepalingen artikel 3.10 van toepassing op de volgende 22 soorten:

Bastaardkikker	Aardmuis	Egel	Konijn	Wezel
Bruine kikker	Bosmuis	Gewone bosspitsmuis	Ree	Woelrat
Gewone pad	Bunzing	Haas	Rosse woelmuis	
Kleine watersalamander	Dwergmuis	Hermelijn	Veldmuis	
Meerkikker	Dwergspitsmuis	Huisspitsmuis	Vos	

9. Geïntroduceerde soorten in Zuid-Holland

Soorten die zich door menselijk toedoen buiten hun natuurlijke areaal hebben gevestigd (geïntroduceerde soorten) vallen in Zuid-Holland niet onder de beschermingsregimes van artikel 3.1, 3.5 of 3.10, tenzij sprake is van een populatie die langer dan 50 jaren achtereen heeft standgehouden in de provincie (mond med. PZH, maart 2017). Voorbeelden in een Zuid-Hollandse context zijn beschermde plantensoorten uitgezaaid vanuit tuinen en Vroedmeesterpad, al dan niet moedwillig geïntroduceerd door terrariumhouders.

Plantensoorten die lokaal zijn geïntroduceerd en als 'niet wild' zijn beschouwd in Zuid-Holland, zijn onder meer:

Bruinrode wespenorchis	Knolspirea	Knollathyrus	Echte gamander	Bergnachtorchis	Wilde Weit
------------------------	------------	--------------	----------------	-----------------	------------

Diersoorten die zijn geïntroduceerd en als 'niet wild' zijn beschouwd in Zuid-Holland, zijn onder meer:

Boomkikker	Muurhagedis	Vroedmeesterpad	Quaggamossel	Aziatische modderkruiper	Blauwband
------------	-------------	-----------------	--------------	--------------------------	-----------

De beschermde status van soorten als Muskusrat (sinds 1975 gedocumenteerd voor de provincie) en Nijlgans (eerste geval in 1967) kan op grond van het bovengeschetste 50 jaar-criterium ter discussie worden gesteld.

10. Zorgplicht

In de Wet natuurbescherming is een zorgbeginsel (artikel 1.10 en 1.11) opgenomen: de intrinsieke waarde van soorten is vastgesteld in een doelbepaling en geldt voor alle soorten, los van een beschermingsregime. Het is een algemeen geldende fatsoenseis die erop neerkomt dat redelijkerwijs vermijdbare schade aan en verstoring van planten en dieren moet worden voorkomen.

11. Wanneer ontheffing aanvragen?

Wanneer redelijkerwijs kan worden vermoed dat verbodsbepalingen ten gevolge van een voorgenomen activiteit worden overtreden, moet eerst worden bepaald of mitigerende (verzachtende) maatregelen de schade kunnen beperken of tenietdoen zodat het overtreden van het verbod kan worden voorkomen. Wanneer het overtreden van een verbod onvermijdelijk is en er moet worden gecompenseerd voor veroorzaakte schade, dan dient men een ontheffing aan te vragen. Het aanvragen van een ontheffing heeft alleen zin als de functionaliteit van een plangebied voor een beschermde soort voldoende nauwkeurig in beeld is gebracht. Meestal is hier een uitgebreid onderzoek voor nodig waarin rekening wordt gehouden met de seizoensactiviteit van een soort. Dergelijk onderzoek dient aan bepaalde richtlijnen te voldoen op basis waarvan de kwaliteit en volledigheid ervan worden gecontroleerd door de Omgevingsdienst (zie onder). Een randvoorwaarde is daarnaast dat een aanvraag vergezeld dient te gaan van een zogenaamd activiteitenplan. Hierin moet een initiatiefnemer van een potentieel schadelijke handeling het belang van de voorgenomen activiteit onderbouwen en aangeven welke mitigerende en/of compenserende maatregelen ten gunste van de soort(en) in kwestie worden getroffen.

12. Omgevingsvergunning via gemeente

Wanneer er sprake is van een omgevingsvergunning mogen ontheffingen voor beschermde soorten aanhaken. Bij aanhaken moet de gemeente een volledigheidstoets uitvoeren en verzorgt de gemeente de toetsing door de

Omgevingsdienst Haaglanden (ODH). Ten behoeve van een aanvraag zijn een onderzoeksrapport met inventarisatiegegevens en een activiteitenplan noodzakelijk. Met de aanvraag van een omgevingsvergunning is een wettelijke beslistermijn gemoeid van maximaal 26 weken. De gehele aanvraag verloopt via de gemeente. Voor meer informatie, zie: <https://www.omgevingsloket.nl>

13. Losse ontheffing via provincie

Wanneer een ontheffing aangevraagd moet worden waarbij geen omgevingsvergunning nodig is, is de beslistermijn 13 weken met maximaal 7 weken verlenging. De gehele aanvraag verloopt via Omgevingsdienst Haaglanden. De leges bedragen EUR 1800,-. Ten behoeve van een aanvraag zijn een onderzoeksrapport met inventarisatiegegevens en een activiteitenplan noodzakelijk. Voor meer informatie en aanvraagformulieren, zie:

<https://omgevingsdiensthaaglanden.nl/aanvraag-wet-natuurbescherming.html>

14. Gedragcodes

Gedragcodes in het kader van de Wet natuurbescherming worden alleen gemeentelijk of branchebreed opgesteld en dienen te worden goedgekeurd door het Ministerie van Economische Zaken. Bestaande gedragcodes die zijn goedgekeurd onder de Flora- en faunawet zijn, indien nog niet verlopen, nog altijd geldig voor de soorten die onder de Wet natuurbescherming onder één van de drie beschermingsregimes vallen. Voor nieuwe beschermde soorten waarvoor geen mitigerende maatregelen zijn vermeld in gedragcodes zal mogelijk een ontheffing noodzakelijk zijn. Voor soorten die niet (meer) onder een strikt beschermingsregime vallen hoeft niet per se te worden gewerkt volgens een goedgekeurde gedragcode. Er moet desalniettemin altijd rekening worden gehouden met de wettelijke zorgplicht.

15. Handhaving

Bij een vermoede overtreding van een verbodsbepaling in de Wet natuurbescherming kan handhaving worden ingeschakeld. In Zuid-Holland is de Omgevingsdienst Zuid-Holland-Zuid (OZHZ) hiervoor verantwoordelijk. Voor meer informatie, zie:

<https://www.ozhz.nl/themas/natuur/>

Melding van een vermoede overtreding:

Telefoon: 078-770 85 85 / 0888-333 555

mail: meldingNbwet@ozhz.nl

website: <https://www.ozhz.nl/themas/natuur/misstand-schade-of-verstoring-gezien/>

Overige contactgegevens:

Omgevingsdienst Zuid-Holland Zuid

Afdeling Toezicht en Handhaving

Postbus 550

3300 AN Dordrecht